

A Tragédia svájci színpadokon

Egyszer egy német színháztörténész, aki ismerte és becsülte *Az ember tragédiáját*, de rossz véleménnyel volt az úgynevezett „színházpolitikáról”, legyintve mondta nekem: – Ugyan kérem! Madách művét többször is lefordították németre, foglalkoztak is vele, tanulmányokat is írtak róla, de színpadon sosem belső értékénél fogva játszották. Csak irodalmon kívüli okokból. Politikából.

Volt ebben a számunkra keserű megállapításban elég sok igazság, főként ami a német nyelvterületet illeti, de sommás általánosításként elfogadhatatlan.

Mert ha csupán Svájcot tekintjük, ahol a *Tragédia* német fordításának két színpadi bemutatójáról tudunk – való igaz, hogy az alkalom mindkét ízben politikai jellegű volt, ámde a *kiválasztásban*, és a *kivitelezésben* nagyon is a mű belső értékei játszották a szerepet.

Van a világirodalom nagy műveiben olyan nyelvileg-tartalmilag kielemezhetetlen vonás, amely különös hangsúlyt ad egy-egy mű és egy-egy nép – mint nézőközönség – találkozásának.

... Miért volt a *Tragédia* egyik legművészebb, leghatásosabb külföldi előadása a tartui Vanemuine színházé a Szovjetunió 1971-es magyar drámafesztiváljának keretében? Annak idején ezzel a címmel számoltam be róla: *Abogyan Madách megálmodta*. Azt hiszem (bizonyítani nem tudom), hogy ugyanazért volt olyan kitűnő, amiért a finnugor népek mai zenei folklórájában a több évezredes különélés ellenére is Kodálynak és tanítványainak sikerült közös alapelemeket felfedezniük: hogy ezeknek a népeknek a tudatalattijában ennyi különélés után is megmaradtak közös elemek. Az észtt színház és közönsége ilyen mélyen rejlő okoknál fogva rezonált a Magyarországot nem is említő, de magyar gondolkodást, érzést sugárzó alkotásra.

Ugyanígy, a *Tragédia két svájci bemutatójának* körülményeiben is lélektani alapú rezonálást fedezhettünk fel. Itt persze nem östörténeti közösség, hanem két nemzet történetének néhány párhuzamossága játszik közre. A svájciak a hatalmas francia királyok, olasz hercegek, német fejedelmek és nyomukban Napóleon, Mussolini, Hitler hódító törekvései közé ékelten, többnyelvű nemzeti egységükkel védekezve szereztek meg a magyarsághoz hasonló történelmi tapasztalataikat. A két nemzet sorsának ez az analógiákra alapot adó hasonlósága játszhatott közre abban, hogy a magyar filozófiai költemény éppen két világháború idején szólalt meg svájci színpadokon: a semleges Svájcban mint a háborúba sodort magyarság vallomása, 1916. február 15-én egy zürichi, majd 1943. február 11-én egy berni színpadon.

Nem voltak ezek harsány művészi sikerek: az 1916-os bemutatót mindössze egyszer ismételték meg (többre nem is tervezték s ez az egy ismétlés is *erkölcsi siker* jele volt), 1943-ban pedig valóban politikai, sőt „protokolláris” körülmények közt került rá sor – mégis létrejöttük körülményeiből valamint sajtóvisszhangjukból bizvást a két történelmi sors párhuzamosságán alapuló sajátos rezonálásra következtethetünk.

*

Diákok színjátszása nem új találmány. A zürichi egyetem diákjai is alkalmi szintársulattá álltak össze 1916-ban és először *Szophoklész Oidipuszának Reinhardt-féle* inszenálásával próbálták ki képességeiket. Sikerük lelkes elhatározást ébresztett bennük: híven a Vöröskereszt hazájának szelleméhez, jótékony célú színelőadást terveztek a hadviselő országok fogságba esett diákjainak megsegítésére. A megfelelő színdarab kiválasztását egy ismert színházi rendezőre, *Josef Daneggerre* bízta, s ő azt tanácsolta nekik, hogy ilyen nemzetközi emberbaráti célnak leginkább a magyar *Madách Imre* drámai költeménye felel meg: *Az ember tragédiája*.

A *Tragédiát* ekkor már negyedszázad óta játszották a német nyelvterületen, *Dóczi Lajos* fordításában. Újtát – Hamburgban, Berlinben és Bécsben – sikerek és bukások jelzik. Érdekes ez a váltakozó sorozat: kezdte a mű külföldi ősbemutatója 1892-ben Hamburgban jelentős siker volt: Madách gondolatainak gazdagsága mellett – sőt ezen túlmenően is – a „történelmi revü” pompázatos külsőségei, dús jelmezek és díszletek kápráztatták el a közönséget és lelkesítették a színikritikusokat s ez a siker még ugyanabban az évben egy bécsi színházi fesztivál során folytatódott. Akkor volt a siker, hogy hírére Párizsban is, Londonban is tervbe vették, a közeli Prágában pedig meg is valósították a *Tragédia* színrevitelét. A bukás a berlini Lessing Színházban következett be. Ludas volt benne a rendezés is: a még dúsabb látványosság érdekében négy teljes színt kihagytak a műből s ezzel szinte érthetlenné tették mondanivalóját, de még súlyosabban nyomott a latban, hogy a színikritikusok ekkor olvasták el a darabnak a népszerű Reclam-sorozatban megjelent szövegét, s előtte Jókai előszavát. Ebben az előszóban ragadtatta el magát nagy írónk annyira, hogy a *Tragédiát* a *Faust* fölé helyezte, s a fölbosszantott berlini kritikusok most már *Goethe* stílusára felajzott füllel hallgatták Dóczinak valóban goethei verselésű szövegét: így, ekkor született meg a *Tragédia* másodlagosságának legendája.

Hogy a zürichi rendező ismerte-e a legendát, ezt nem tudjuk – a művet azonban ismerte és tiszta szívvel ajánlotta a diákszínjátszók jótékonyági előadására. A lelkes svájci visszhangból azt is megtudjuk, hogy *Robert F. Denzler* operakarmester külön kísérezőnet komponált ehhez az előadáshoz, mely este nyolctól éjfél után egy óráig tartott, tehát ha nem is teljes, de majdnem teljes madáchi szöveg szólalt meg németül a telt ház előtt, az előadást pedig négy nappal később meg kellett ismételni. A 6000 svájci frank bevételből a pompás kiállítás költségein kívül bőven futotta a jótékony célra.

A másik svájci *Tragédia*-bemutatóra ismét egy világháborúban került sor, s a művet ismét „rehabilitálni” kellett. Mert időközben bekövetkezett ugyan Madách művének a német nyelvterületen mindmáig legnagyobb sikere, de legnagyobb balsikere is. A siker *Mohácsi Jenő* új fordításának volt köszönhető, aki – saját kifejezése szerint – „fausttalanította” a szöveget. 1930–31-ben a bécsi és a müncheni rádió, majd 1934-ben a bécsi Burgtheater rendezőjével együttműködve,

olyan bemutatókat produkált, amelyeknek híre ismét messze országokba jutott el és újabb, több nyelvű fordításokra adott ösztönzést.

Volt ennek a nemzetközi sikersorozatnak egy másik tevékeny részese is, Madách művének avatott hazai és külföldi propagátora: *Németh Antal*, akkor a budapesti rádió főrendezője, majd a Nemzeti Színház igazgatója, aki az 1968-ban bekövetkezett halála előtti években is rendezőként és az Országos Széchényi Könyvtár színháztörténeti tárában tevékenykedett. 1937-ben Hamburgban sikerre vitte a *Tragédiát*, de a nagyszerű fordító nevét, minthogy származása nem felelt meg az embertelen törvényeknek, a hitlerista hatóság levétette a színlapról. 1939-ben azután a háború első hónapjában, Németh Antal nélkül, egy sebtében összetakolt fordítás szövegével a rendezés annyira eltorzította a berlini bemutatót, hogy az valósággal meggyalázása volt Madáchnak. 1948-ban még megpróbálta Németh Antal a hivatalos kultúracsere keretében Frankfurtba kiküldött vendégrendezőként visszaállítani a madáchi mondanivalót, de a szövegen nem segíthetett.

Madách művének és vele Mohácsi fordításának „rehabilitálása” ismét Svájcban következett be.

A berni Stadttheater igazgatójának magyar felesége, *Andor Mária*, aki valamikor a Budai Színkörben Éva szerepét játszotta, már 1939-ben próbálta Svájcban színre hozatni *Az ember tragédiáját*. A terv 1943 elején „érett be” akkor, amikor megvalósításában politikai szempont is érvényesült. Tudjuk, hogy a magyar kormány „hintapolitikájának” egyik diplomáciai terepe a semleges Svájc volt – ebben a keretben javasolta és készítette elő a *Tragédia* berni előadását a hivatalos Magyarország s képviseltette magát a bemutatón diplomáciai képviselőjével akkor, amikor a színlapon a hitleristák által proskribált fordító neve állott. S hogy ez a bemutató nem a pezsgőbb művészi életű svájci városok valamelyikében – Zürichben, Genfben, Bázelen, vagy Luzernben –, hanem a szövetségi kormány székhelyén zajlott le, ez ugyancsak az előadás politikai súlyának bizonyítéka. Am a művészi siker is teljes volt. Amint *Hubay Miklós*, aki akkor a genfi magyar könyvtárat vezette, és a bemutatón szintén jelen volt, anynyi év után visszaemlékezik, gyönyörű előadás volt. Tanúsítja ezt a svájci sajtónak, s nemcsak a berninek, hanem a többi város nagy lapjainak is bőszeges visszhangja. Így többek közt a bázeli *Nationalzeitung* azt emeli ki, hogy a rendező Németh Antal milyen nagyszerű technikai apparátussal, kórusokkal, vetítésekkel, zenekarral, határozott stílusú jelmezekkel dolgozott, és kiemeli Mohácsi fordításának költői szépségeit: igazi német nyelvű színpadi műnek minősíti. A nagyszabású technikai apparátusnak különös érdekességet adott az a tény – írja a *Journal de Geneve* recenzense –, hogy a bemutatónak éppen a kis méretű berni színház adott otthont, és mégis kiválóan működött. Végül ne mulasszuk el megnevezni a berni siker többi részeseit sem: *Farkas Ferenc* kísérőzenéjét játszóták, a díszletek tervezőjének *Bignens* volt a neve, Ádám szerepében *Adolf Spalinger*, Éváéban *Friedel Nowack*, Luciferében *Ekkehard Koblun* lépett fel.

Megjegyezhetjük még, hogy franciául is felcsendült már Svájcban *Az ember tragédiája*; igaz, hogy nem színpadon. 1946 novemberében a lausanne-i Suisse Romande rádió sugározta *Roger Richard* akkor készülő s utóbb a *Corvina* kiadásában megjelent fordításának részleteit.

Az ember tragédiája Svájcban: bizvást állíthatjuk, hogy az elmondottak nem egyszerű színházi krónika eseményei, hanem két nemzet figyelemre méltó találkozásának dokumentumai.

RADÓ GYÖRGY